

УДК 94(477)

Руслана ДАВИДЮК

САМООРГАНІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕМІГРАЦІЇ У ВОЛИНСЬКОМУ ВОЄВОДСТВІ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 20-х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

На основі критичного аналізу архівних матеріалів, міжвоєнної преси, сучасної історіографії досліджено початки самоорганізації української політичної еміграції у Волинському воєводстві. Прослідковано взаємини емігрантів з місцевим населенням, їх участь у парламентських виборах 1922 р., вплив Українського центрального комітету та процес утворення його філій. Проаналізовано роботу Українського громадянського комітету допомоги емігрантам у Рівному. Автор вважає, що незважаючи на внутрішні суперечності, психологічні, моральні, економічні труднощі, невизначений юридичний статус, у нових умовах емігранти змогли самоорганізуватися.

Ключові слова: українська політична еміграція, Український центральний комітет, Український громадянський комітет допомоги емігрантам у Рівному, Волинське воєводство.

Міжвоєнна Польща була одним з найбільших центрів української політичної еміграції. Незважаючи на труднощі та заборони, частина емігрантів осіла у Волинському воєводстві. У статті на основі архівних матеріалів, тодішньої періодичної преси, історіографічних праць досліджено процес включення української еміграції у громадсько-політичне життя краю, прослідковано перші спроби об'єднання емігрантів, їх взаємини з місцевим населенням.

У науковій розвідці використано документи, виявлені у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (ЦДАВО), Центральному державному архіві громадських об'єднань України (ЦДАГО України), Центральному державному історичному архіві України у Львові (ЦДІАЛ України), у Державному архіві Волинської області (Держархів Волинської обл.), Державному архіві Рівненської області (Держархів Рівненської обл.), матеріали тодішньої періодичної преси, зокрема видань “Дзвін”, “Діло”, “Вісті Українського Центрального Комітету в Польщі”, “Трибуна України”.

У результаті поразки української революції 1917–1921 рр. тисячі українців – урядовці, службовці, політичні діячі, військові, представники інтелігенції, стали емігрантами. Усі ці групи, незалежно від соціального стану чи ідеологічних поглядів, об'єднував політичний характер еміграції. Центрами їх перебування були різні країни Європи, але головна хвиля спрямовувалася до Польщі. За словами керівника Українського центрального комітету у Варшаві (УЦК) Андрія Лукашевича, вона

нараховувала до 30 тис. людей¹. Сучасний польський дослідник Омелян Вішка вважає, що наприкінці 1920 р. в Польщі опинилося близько 35 тис. українців, 90 % яких складали особи, пов'язані з Українською Народною Республікою (УНР), її державними структурами і армією².

Більшість емігрантів об'єднувалася навколо офіційних центрів у Тарнові та Ченстохові. Вони були організованими, отримували засоби для існування частково з урядових джерел, частково від закордонних благодійних організацій. Поступово еміграція розפורшилася по всій території Польщі, зіштовхуючись з усе більшими проблемами. “Коли організовується, то лише окремими трудовими гуртками. В значній більшості перебуває без жодної організації... З правного та морального погляду українська еміграція перебуває у сумному стані. Не шарпає її лише той, хто не хоче. Особливо важкі умови еміграції спостерігаємо у глухих кутках провінції і в першу чергу на кресах, звідки весь час ідуть скарги на утиски з боку нижчих агентів адміністративної влади. От коли гостро відчувається відсутність організації” – підкреслював у 1922 р. О. Хоменко у статті “Національний податок”³.

Організаційні проблеми еміграції зауважував Андрій Лукашевич: “Далеко не вся еміграція в Польщі спромоглася впровадити в життя організовані форми. Шкодять цьому почасті розпорошеність емігрантів на великих обшарах східної частини Польської республіки, почасті пригніченість настрою і відсутність ініціативи. Почасті турботи, пов'язані з інтересами животіння, які вимагають частих змін місця перебування і скеровують думку на потреби сьогодення”⁴.

З великими труднощами переселенці зустрілися на західноукраїнських землях: безробіття, болісне звикання до нових умов, політичні суперечки, які помножувалися на невизначений юридичний статус, обмеженість свободи пересування. “Ці емігранти, з яких більшість емігрувала з причин політичних, перейшовши Збруч, не гарантуються правом особистої свободи рухів – не мають права вільно переїздити, вони приковані розпорядженням влади до даної місцевості – не мають права вільно обирати місце свого осідку, вони позбавлені змоги зайнятися роботою відповідно свого становища, працею, яка б давала їм засоби до існування” – підкреслено у “Меморіалі про положення українців-емігрантів з Наддніпрянської України перебуваючих на терені Східної Галичини”⁵.

Водночас тут почали організовуватися комітети допомоги емігрантам. У Львові системну допомогу надавав “Український Горожанський Комітет”⁶. У кінці червня 1921 р. при ньому утворено секції допомоги емігрантам з Наддніпрян-

¹ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 3327 (Щоденна газета “Українська Трибуна” у м. Варшава. 1921–1925 рр.). – Оп. 1. – Спр. 22. – Арк. 112.

² *Wiszka E.* Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939 / E. Wiszka. – Toruń: W-wo MADO, 2004. – S. 9.

³ *Хоменко О.* Національний податок (До еміграційного з'їзду) / О. Хоменко // ЦДАВО України. – Ф. 3508 (Вісті Українського Центрального Комітету в Польщі). – Оп. 1. – Спр. 2а. – Арк. 9.

⁴ ЦДАВО України. – Ф. 3327. – Оп. 1. – Спр. 22. – Арк. 112.

⁵ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДІАЛ України). – Ф. 462 (Український горожанський комітет, м. Львів). – Оп. 1. – Спр. 187. – Арк. 46.

⁶ ЦДАВО України. – Ф. 3366 (Товариство допомоги емігрантам з України у Львові). – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 4–5.

ської України на чолі з Ростиславом Лашенком⁷, завдання якої – підтримувати відносини із Західною Волинною, про що свідчить надіслане на початку жовтня 1921 р. привітання президії Волинського єпархіального з'їзду у м. Почаєві, у якому зазначено: “Автокефалія української церкви, народна виборність духовенства паствою, служба на рідній народній українській мові, наближення церковного обряду і релігійних культів до традицій і звичаїв давньої української церкви – це конкретна праця, яку проводили учителі та громадські діячі української церкви православної XVI–XVII ст. і яка лежить на обов'язковій реальній праці сучасного Волинського православного духовенства і його з'їзду”⁸. Нагадаємо, що у роботі Волинського єпархіального з'їзду 3–10 жовтня 1921 р. брали участь волинські освітяни, українська інтелігенція, представники “Просвіти”, широке коло духовенства, всього до 120 осіб⁹. Увагу учасників заходу зосереджено на проблемі єпископського самовладдя, впровадженні собороправних механізмів церковного керівництва, закріпленні революційних досягнень 1917–1921 рр. Розглядали питання використання української мови у Богослужінні та інші церковні потреби¹⁰.

У листопаді 1921 р. у Львові було зареєстровано філію Українського Товариства допомоги емігрантам (біженцям) з України та їх родинам у Польщі, такі ж функціонували у Каліші, Тарнові та Ченстохові¹¹. Були спроби залучити до роботи ковельську і кременецьку філії¹². Товариство просило голову Українського парламентарного клубу Самійла Підгірського опікуватися ув'язненими у Луцьку емігрантами з Великої України, зокрема “полковником Михайлом Палій-Жуковським, полковником Павлом Кравченком, хорунжим Павлом Паламарчуком, сотником Бондаренком, дияконом І. Вербенком, Грабовським, та звернутися до польських властей у справі їх звільнення”¹³.

Однак утворені у Львові організації не поширювали свою діяльність на Західну Волинь, що ускладнювало ситуацію із захистом прав емігрантів. Подекуди їх інтереси намагалися захищати українські послы, обрані у 1922 р. до польського парламенту. Емігранти були серед українських депутатів Блоку національних меншин (БНМ йшов на вибори за списком №16, об'єднував українців, білорусів, євреїв, німців), який на Волині здобув перемогу на парламентських виборах. Крім того, переважна більшість послів брала участь в українській революції. Серед них Самійло Підгірський (депутат УЦР від Волинської губернії), Лев Маркович (сотник армії УНР), Олександр Карпинський (з 1917 р. – товариш секретаря внутрішніх справ УНР, пізніше – член ради міністерства закордонних справ Української

⁷ ЦДАЛ України. – Ф. 462. – Оп. 1. – Спр. 186. – Арк. 3.

⁸ Там само. – Арк. 26–26 зв.

⁹ Коротке описання Волинського єпархіального Зібрання представників духовенства і мирян 3–10 жовтня 1921 року в Почаївській Лаврі // Православна Волинь. – 1922. – № 1–4. – С. 54–58.

¹⁰ *Макарчук С.* Питання українізації православної церкви в громадсько-політичному житті Волині у 20-х роках ХХ ст. / С. Макарчук // Народознавчі зошити. Серія історична. – 2014. – № 1(115). – С. 4.

¹¹ ЦДАВО України. – Ф. 3366. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 37; *Wiszka E.* Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939... – S. 47.

¹² Там само. – Арк. 66 зв.

¹³ Там само. – Спр. 15. – Арк. 69.

Держави, посол Української Держави в Польщі)¹⁴, Василь Дмитріюк (уповноважений міністерства охорони здоров'я УНР), Сергій Козицький (комісар освіти у Кам'янці-Подільському). Прихильниками Петлюри були послы Юрій Тимошук та Ілларіон Павлюк. Серед депутатів було двоє наддніпрянців: Василь Комаревич походив зі с. Дібровка Звягільського повіту, Микола Пирогов – з Чернігівщини. Занепокоєння польської влади перемогою БНМ на Волині призвело до спроб позбавити депутатських мандатів послів Пирогова, Комаревича, Підгірського, Козубського і Чучмая через відсутність у них польського громадянства. Депутати відстояли свої права, крім уродженців Наддніпрянщини М. Пирогова та В. Комаревича, яких у 1923 р. Верховний суд позбавив мандатів¹⁵. Суд не взяв до уваги того, що М. Пирогов з 1900 р. проживав у Ковелі, мав там нерухомість, довго займав посаду міського голови, у роки війни був евакуйований до Києва, а в 1919 р. повернувся на Волинь як репатріант і був внесений у списки виборців до сейму¹⁶.

Послы працювали над питаннями, пов'язаними із розселенням емігрантів, забезпеченням їх роботою чи виїздом для працевлаштування у інші країни. Показово, що посол від Полісся Василь Дмитріюк, член комісії суспільної опіки, у сеймі домігся допомоги інтернованому українському вояцтву на 30 тис. злотих, за що отримав подяку від УЦК¹⁷.

З парламентськими виборами 1922 р. була пов'язана інституалізація українських політичних сил Волині, зокрема і частини проживаючої тут української еміграції. 25–26 вересня 1922 р. на конференції у м. Володимирі-Волинському ухвалено програму угодовської групи на чолі з Іваном Горемикою-Крупчинським, яка заявила про готовність співпраці з польською владою. Ця група йшла на вибори під гаслами польського “Державного об'єднання на кресах” (ДОК), гуртувалася навколо видання “Досвітня Зоря”¹⁸. 27 вересня 1925 р. на організаційному зібранні у Володимирі-Волинському згадана група офіційно утворила Партію українського народного єднання (ПУНЄ), яка формувалася на засадах “спокою, згоди і співжиття народів”¹⁹. Газета “Діло” інформувала, що Горемика-Крупчинський був обраний членом Всеукраїнського військового Генерального комітету на Першому Всеукраїнському військовому з'їзді у травні 1917 р. Однак пізніше виключений зі складу вищезазначеного комітету та з Центральної Ради за службу у бердичівському охоронному відділі²⁰.

¹⁴ Верстюк В. Діячі Української Центральної Ради: біографічний довідник / В. Верстюк, Т. Осташко. – Київ, 1998. – С. 235; Державний архів Рівненської області (ДАРО). – Ф. 33 (Прокуратура Рівненського окружного суду). – Оп. 4. – Спр. 20. – Арк. 284; Власюк О. Представники Волині у польському парламенті першого скликання / О. Власюк // Слов'янський вісник. – 2012. – Вип. 14. – С. 21.

¹⁵ Усунення посла Пирогова // Діло. – 1923. – 5 травня.

¹⁶ Позбавлення посольського мандату // Діло. – 1923. – 9 травня.

¹⁷ Колянчук О. Українська військова еміграція у Польщі (1920–1939) / О. Колянчук. – Львів, 2000. – С. 42.

¹⁸ Державний архів Волинської області (далі – ДАВО). – Ф. 46 (Волинське восводське управління). – Оп. 9-а. – Спр. 104. – Арк. 17.

¹⁹ Там само.

²⁰ Кедровський В. З Волині та Холмщини / В. Кедровський // Діло – 1922. – 11 жовтня.

За список № 22 (ДОК) агітував колишній офіцер петлюрівської армії Іван Волошин²¹, який народився у 1894 р. на Поділлі²². Після виборів процес політичного розмежування продовжився. У кінці 1924 р. на території Волині з'явилося Українське національне козацьке товариство (УНАКОТО) на чолі з Іваном Полтавцем-Острияницею, центр якого знаходився у Німеччині. Програма УНАКОТО передбачала формування сильної національної влади, диктатури, опертої на козацькі війська; проведення широких соціальних реформ у порозумінні з сусідніми державами; створення Союзу Чорноморських держав²³. На початках УНАКОТО намагалося проводити організаційну роботу на території Радянської України силами колишніх інтернованих, які виїхали у 1923 р. із Каліша²⁴. Повстанський штаб УНАКОТО сформувався у Житомирі, з яким через спеціальних кур'єрів підтримував постійні контакти Кіш УНАКОТО в Луцьку на чолі з Іваном Волошином²⁵. УНАКОТО було репрезентантом монархічної течії, пізніше змінивши назву на УНАКОР, схилилося до націоналістичної ідеології.

На виборах польський список ДОК підтримувала також Українська народна партія (соціалістів-самостійників) (УНП с-с) на чолі з колишнім отаманом армії УНР, опозиціонером Симона Петлюри Володимиром Оскілком, яку юридично оформлено у травні 1923 р. у м. Рівному²⁶. Активними партійними діячами були Олександр Огородник, Марія Глінська, Юзеф Біденко, Володимир Гертнер²⁷, секретарем управи став унерівський емігрант, уродженець Подільської губернії, колишній отаман Ананій Волинець²⁸. УНП мала вплив на Український громадянський комітет допомоги емігрантам у Рівному, про діяльність якого мова йтиме нижче.

Польська влада намагалася використовувати представників частини петлюрівської політичної еміграції, зокрема прихильників Оскілка та Горемики-Крупчинського для розбиття БНМ, гаслом якого було утворення незалежної України. Поразка ДОКУ та груп Оскілка і Горемики, засвідчувала їх малу популярність серед населення²⁹.

Отже, парламентська передвиборча боротьба віддзеркалювала розбіжності еміграційного середовища, стала продовженням міжпартійної боротьби періоду революції. Одна частина емігрантів займала антипольську позицію, друга – йшла на співпрацю з владою. У звіті поліції за грудень 1921 р. засвідчено, що антипольську агітацію проводили окремі українські кооперативи і «Просвіти» за допомогою вчителів-українців і колишніх офіцерів української армії³⁰. Протириччя, відкрите чи приховане суперництво у еміграційному середовищі характеризувало громадсько-політичне життя краю. Так, польські чиновники, говорячи про суспільні рухи, наголювали: «Рівненській «Просвіті» протиставляється Оскілко, з якою веде боротьбу

²¹ ДАВО. – Ф. 1 (Волинське воєводське управління державної поліції. м. Луцьк). – Оп. 2. – Спр. 1081. – Арк. 33.

²² Там само. – Арк. 36.

²³ Там само. – Арк. 1.

²⁴ Там само. – Арк. 37.

²⁵ Там само. – Арк. 34 зв.

²⁶ Програма Української Народної Партії (С–С) // Дзвін. – 1924. – 4 жовтня.

²⁷ ДАРО. – Ф. 33. – Оп. 4. – Спр. 19. – Арк. 31.

²⁸ Дзвін. – 1924. – 29 листопада.

²⁹ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 84. – Арк. 124.

³⁰ Там само. – Спр. 83. – Арк. 2.

за впливи на місцеве українське населення”³¹. У донесенні керівника експозитури політичної поліції в Здолбунові 25 квітня 1925 р. повідомлялося, що “Оскільки обіцяв надавати компрометуючий матеріал на Нивинського і Домбровську”³². (Галина Маврикіївна Домбровська, у заміжжі Нивинська – псевдонім Журба Галина, уродженка Поділля. З 1923 по 1933 рр. жила на Волині – у Рівному, пізніше у Здолбунові³³).

Юридичною підставою перебування українських політичних емігрантів у Польщі було розпорядження Міністерства внутрішніх справ від 8 червня 1921 р., згідно з яким обмежено їх проживання на території Східної Галичини, Волині, Полісся, великих міст тощо. Для цього потрібен був спеціальний дозвіл відповідного староства. Навіть на тимчасовий в’їзд у східні воєводства чи у прикордонну смугу потрібна була перепуска староства³⁴. Прохання про постійне перебування на Волині емігранти змушені були складати через староство до воєводи, пояснюючи мотиви (служба, робота, родинні справи)³⁵.

Частими були випадки “репатріацій” чи депортацій емігрантів до УСРР, найбільшу активність у цьому виявляли старости східних воєводств³⁶. Влада висилала українських емігрантів з Волині, боючись поширення національних ідей, активізації національного руху. У 1922 р. поліція без ордерів заарештувала емігрантів Трепета, Грабова, Романченка і Біднова і під конвоєм відправила їх на вокзал³⁷. Було вислано наддніпрянського емігранта А. Животька, який, працюючи у “Прогресі”, проводив культурно-освітню роботу, багато часу присвятив організації українського дитячого садочка³⁸.

Рівненська газета “Дзвін”, пресовий орган вищезгаданої УНП (с-с), підсумовувала складні відносини емігрантів з владою: “Поминаючи біду матеріального характеру, наші емігранти мають (особливо це відчувається на так званих «кресах») неабиякі утиски з боку місцевої адміністрації і жандармерії. Нам відомі факти, що поліція і досі полює та переганяє з місця на місце тих нещасних вигнанців долі. Очевидно, в очах місцевої адміністрації, емігранти є поза законом, тому й уважає їх не інакше як «волоцюг», а з такими можна обходитися «безпардонно»”³⁹.

Поглибити суперечності між різними ідейними течіями української еміграції намагалися більшовики, які заохочували повернення в Радянську Україну авторитетних діячів. Оскільки українська еміграція була подразнюючим чинником для більшовиків, то шляхи боротьби з нею використовувалися найрізноманітніші. Зокрема, у рішенні Політбюро ЦК КП(б)У від 2 березня 1923 р. “Про репатріацію

³¹ ДАРО. – Ф. 33. – Оп. 4. – Спр. 19. – Арк. 154.

³² Там само – Оп. 1. – Спр. 256. – Арк. 68–68 зв.

³³ Детал.: *Жив’юк А.* “Я є українською патріоткою на оборонному рубежі”: нові документи про Галину Журбу / А. Жив’юк, Р. Давидюк // Творчість Галини Журби і міжвоєнна доба в українській літературі. До 125-ї річниці від дня народження письменниці: зб. наук. праць. – Вінниця: ТОВ фірма “Планер”, 2014. – Вип. 3 / [ред. кол.: І. Руснак (голов. ред.), О. Баган, М. Васьків та ін.]. – С. 419–444.

³⁴ ЦДАВО України. – Ф. 3508. – Оп. 1. – Арк. 14.

³⁵ Права переїзду українських емігрантів у межах Польщі // Вісті Українського Центрального Комітету в Польщі. – 1924. – Листопад. – Ч. 3. – С. 37.

³⁶ ЦДАВО. – Ф. 3508. – Оп. 1. – Спр. 2а. – Арк. 9.

³⁷ З Волині // Діло. – 1922. – 10 вересня.

³⁸ *Висилка А.* Животька / А. Висилка // Діло. – 1923. – 14 квітня.

³⁹ Дзвін. – 1925. – 14 липня.

українських емігрантів” зазначено: “З метою подальшого розкладу петлюрівської еміграції, визнати за доцільне продовжувати репатріацію українських емігрантів за умови прийняття всіх заходів перестороги і ретельної перевірки”⁴⁰.

Водночас ставлення переважної більшості місцевого населення Волині до пересічних емігрантів було приязним. Голова УЦК Андрій Лукашевич зауважував: “Більшість української еміграції, яка не інтернована (як військо), міститься на східних теренах РП, де працює чи служить. Частина еміграції перебуває і на інших теренах Польщі. Українське і білоруське населення східних теренів ставиться до емігрантів цілком прихильно, як до рідних братів. Емігранти провадять своє життя настільки скромно і поводять себе настільки тактовно, що досі ніде не було чути про якісь поважні непорозуміння чи конфлікти між емігрантами і місцевим населенням. Працею ж емігрантів, де вони стали до роботи, завжди задоволені і вважають їх за найкращих робітників і майстрів”⁴¹.

На Волині зусиллями УЦК, який заручився дозволом польської влади, проведено збір пожертв серед українського населення, зокрема у жовтні 1922 р. у Володимир-Волинському повіті збирали найнеобхідніші речі і продукти для українців-емігрантів з Великої України. Для прийому були відряджені уповноважені від УЦК⁴². Однак такі “збірки коли й дадуть що, то лише харчами, бо білизни, одежі і взуття село зафірувати не може” – йшлося в Андрія Лукашевича⁴³. Та все ж місцеве населення, незважаючи на скруту, допомагало інтернованим та їх родинам. Православний і греко-католицький єпископат організував такий захід у церквах на користь дітей емігрантів. До допомоги долучилися громадські організації, зокрема “Просвіта”. На вересень 1922 р. для дітей емігрантів було зібрано 398758 марок польських, зокрема єпископ Кременецький Діонісій зібрав на Волині 233215 мп, решту дала Галичина⁴⁴.

Безумовно, що в умовах безробіття, економічної кризи на Волині складно було не лише організувати допомогу, але й знайти роботу. Бюро праці при Головній управі УЦК повідомляло, що серед української політичної еміграції в Польщі панує безробіття, яке досягає таких розмірів, що цілі колонії знаходяться в безвихідному матеріальному становищі⁴⁵. Гнат Івашкевич, який поселився у Рівному на вул. Білій, 12 серпня 1923 р. у листі до свого родича Пилипа Пилипчака, у минулому міністра УНР, керівника Надзвичайної дипломатичної місії уряду УНР у Варшаві, голови Ради народних міністрів і міністра фінансів УНР в екзилі, професора Українського (таємного) політехнічного інституту у Львові⁴⁶, писав: “Змушений був оставити більшовицький рай і виїхати у Польщу, бо витримати далі не міг... Приїхавши у

⁴⁰ Центральний державний архів громадських об’єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 1 (Центральний Комітет Комуністичної партії України). – Оп. 6. – Спр. 40. – Арк. 25.

⁴¹ Лукашевич А. Українська еміграція в Польщі / А. Лукашевич // Трибуна України. – 1923. – № 1. – С. 20.

⁴² Діло. – 1922. – 24 вересня.

⁴³ ЦДАВО України. – Ф. 3327. – Оп. 1. – Спр. 22. – С. 112.

⁴⁴ До українського громадянства // Діло. – 1922. – 29 вересня.

⁴⁵ ЦДАЛ України. – Ф. 580 т. (Українська станиця інтернованих військ УНР, м. Каліш). – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 68.

⁴⁶ Енциклопедія історії України: у 10 т. / [редкол.: В. Смолій та ін.]. – Київ: Наукова думка, 2011. – Т. 8. – С. 204–205; Українська дипломатична енциклопедія: у 2 т. / [редкол.: Л. Губерський та ін.]. – Київ: Знання України, 2004. – Т. 2. – С. 294; ДАРО. – Ф. 33. – Оп. 4. – Спр. 56. – Арк. 219.

Польщу, поки виробив собі і дружині обивательство і доводи особисті, то за цих 3,5 місяці все, що не встигли більшовики у нас забрати, попродавав, і все пішло на життя 5 душ і на документи. Тепер я очутився на чужині як можна виразитися без копійки грошей і без посади, і мою сім'ю з дня на день чекає голодна смерть... Мені все рівно, аби працювати і не дати загинути родині"⁴⁷.

Матеріальне становище наддніпрянських емігрантів на Волині ускладнювалося обмеженням економічних прав емігрантів, адже вони не мали права самостійно, без співучасті поляків займатися підприємництвом. Звільнені з таборів колишні вояки армії УНР, як правило, влаштувалися на важку фізичну роботу, нерідко сезонну чи тимчасову: вирубку лісів, працю в тартаках, цементовнях, цукроварнях, фільварках, на будівництві залізничних колій, мостів тощо. Іншим виходом була дальша еміграція, зокрема у Францію на важкі фізичні роботи.

У таких умовах далеко не вся українська еміграція спромоглася впровадити в життя організовані форми. Заважала розпорошеність емігрантів, почасті пригніченість настрою і відсутність ініціативи. Проте, розсіявшись на території Польщі, українські емігранти не перетворилися на безособову людську масу, а виявили достатню внутрішню силу для самоорганізації, не припиняли громадської діяльності. З часом вони вповні долучилися до політичного, громадського, культурного, освітнього, релігійного життя міжвоєнної Волині.

Значну роботу щодо згуртування унерівської політичної еміграції в Польщі проводив Український центральний комітет у Варшаві. У зверненні комітету "До всієї української еміграції, перебуваючої в Польщі" підкреслено: "Для виконання всіх завдань ми мусимо перш за все об'єднатися, організуватися... Ми мусимо уявляти з себе на еміграції не розпорошену, аморфну масу, а монолітне, організоване національне тіло, міцне духовно та фізично"⁴⁸. Для обліку емігрантів та їх об'єднання УЦК вирішив скликати з'їзд, адже життя емігрантів впродовж 1,5–2 років змінилося. Попередні організаційні зв'язки ослабли, подекуди й цілком зникли, а емігранти розпорошилися по всій території Польщі. До складу організаційної комісії з підготовки з'їзду мали увійти, крім представників УЦК, делегати від еміграційних осередків, зокрема від рівненського (Рівне, Сарни, Здолбунів, Остріг, Дубно, Кременець) та ковельського (Ковель, Володимир-Волинський, Ківерці, Луцьк)⁴⁹. Технічні умови скликання з'їзду були дуже несприятливі, в організаторів не було докладних відомостей про деякі місця осідку еміграції, тому доводилося звертатися до громадянства не тільки безпосередньо, а й через пресу. Напередодні з'їзду, 21 травня 1923 р. голова А. Лукашевич побував на Волині⁵⁰. Планувалося організувати тут збірки, створити при Луцькій гімназії інтернат для дітей, але остання ідея так і не була реалізована.

На перший з'їзд української еміграції, що проходив у Варшаві 15–18 серпня 1923 р., зібралось близько 50 делегатів. Разом з кооптованими з'їздом 9 громадянами,

⁴⁷ ЦДАВО України. – Ф. 3680 (Пилипчук Пилип Каленович (1869–1940) – голова Ради Народних міністрів УНР в екзилі, член ЦК Української народно-революційної партії, керівник місії УНР у Варшаві). – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 40 зв.–41.

⁴⁸ Там само. – Ф. 350. – Оп. 1. – Спр. 2а. – Арк. 2–2 зв.

⁴⁹ Там само. – Ф. 3696 (Міністерство закордонних справ Української Народної Республіки. Департамент чужеземних зносин. Дипломатичний відділ). – Оп. 2. – Спр. 547. – Арк. 127.

⁵⁰ Там само. – Арк. 156.

число членів досягло 60. Враховуючи, що біженців у Польщі було 30 тис., то один делегат з їзду репрезентував 500 емігрантів⁵¹. З їзд ухвалив низку постанов і правил, мета яких – самоорганізація еміграції, створення еміграційного центру, що мав налагодити зв'язок з периферіями і закласти матеріальний фундамент для цієї будови. Фінансовою базою самоорганізації еміграції мав стати національний податок, для цього було ухвалено підстави національного самооподаткування. Планувалося, що на місцях українська еміграція буде зосереджуватися навколо філій УЦК, очолити які мали обрані громадою керівники, члени УЦК⁵².

Після закриття у Польщі таборів для інтернованих, УЦК звернувся із закликом подбати про прийняття людей. Комітет виклопотав право лікарської практики для українського емігранта, лікаря Рошинського, який поселився у Костополі⁵³. УЦК закликав людей, звільнених з таборів, самим виявляти ініціативу у пошуку заробітку⁵⁴, адже вони могли виїхати у східні воєводства за умови працевлаштування⁵⁵. У цей час відбувся поділ українських біженців та інтернованих на три групи: “ті, що залишивши табір і, розірвавши зв'язки з урядом УНР, самостійно їхали на будь-яку роботу; ті, що отримували роботу через клопотання УЦК з «доводом особистим» і маючи права громадянства; ті, що залишилися у Ченхстохові при благодійному українському товаристві при випадкових заробітках, перебуваючи у плачевному стані”⁵⁶.

Звільнені з таборів отримували двомісячний пайок та карту подорожі до нового місця роботи, однак коштів і засобів не вистачало. Особливо важкою була зима 1923–1924 рр., коли емігрантам бракувало білизни, одягу, взуття⁵⁷. За період з 20 серпня по 20 жовтня 1923 р. було отримано дозвіл виїзду на роботи у східні воєводства для 400 інтернованих та колишніх інтернованих⁵⁸. Так, на Волині з'явилися перші організовані трудові поселення емігрантів. Польська влада насторожено ставилася до появи у воєводстві “людей військово вишколених і з цього погляду небезпечних”⁵⁹, тому вважала, що “було б бажано весною виселити їх у глибину краю, адже той елемент згідний підтримати кожний заклик, а як вишколені солдати стануть на чолі української мас, формуючи з себе сильні кадри військових керівників”⁶⁰.

Ймовірно, у 1923 р. з табору інтернованих прибула на роботи до цукроварні Бабина, що біля Рівного, група колишніх українських вояків під керівництвом генерала Євгена Білецького. Умови життя і праці там були важкими. Газета “Дзвін”

⁵¹ Перший емігрантський з їзд // Діло. – 1923. – 28 серпня.

⁵² Саліковський О. Перший емігрантський з їзд / О. Саліковський // Діло. – 1923. – 30 серпня.

⁵³ З діяльності УЦК у сфері правної допомоги українській еміграції (з листопада 1924 р. по липень 1925 р.) // Вісті Українського Центрального Комітету в Польщі. – 1925. – Серпень. – Ч. 4. – С. 46.

⁵⁴ ЦДАВО України. – Ф. 3696. – Оп. 2. – Спр. 547. – Арк. 190–191.

⁵⁵ Вісті Українського Центрального Комітету в Польщі // 1924. – Листопад. – Ч. 3. – С. 11.

⁵⁶ ДАРО. – Ф. 2771. – Оп. 2. – Спр. 1101. – Арк. 49–50.

⁵⁷ Організаційні здобутки української еміграції в Польщі (серпень 1923 р. – червень 1925 р.) // Вісті Українського Центрального Комітету в Польщі. – 1925. – Серпень. – Ч. 4. – С. 36.

⁵⁸ Діяльність Секретаріату УЦК // Вісті Українського Центрального Комітету в Польщі. – 1923. – Листопад. – Ч. 2. – С. 5.

⁵⁹ ДАРО. – Ф. 30 (Ровенське повітове староство). – Оп. 18. – Спр. 863. – Арк. 7 зв.

⁶⁰ Там само. – Спр. 1017. – Арк. 4.

писала: “Бабинська цукроварня має сумний вигляд напівзруйнованого городища... В кімнатах, де місця ледве вистарчає на 8-10 осіб – міститься до 50 інтернованих юнаків. Крім того, у «кімнатах» цих немає підлоги, мало світла. Решта 60 козаків і старшин – живуть чи ще не в гірших умовах. Через таку тісноту всі не можуть навіть пожитися спати в один ряд – «покотом», а мусять користуватися двоповерховими нарами. Такої «роскоші», як сінник та подушка, інтернованому, очевидно, не належить, бо сплять вони на якійсь мерві з гороховиння”⁶¹. До цих проблем додавалася нестача одягу, робота по 14–16 годин на добу, мізерна зарплата.

Незважаючи на побутові складності, УЦК свідчив, що група емігрантів у Бабині виділялася організованістю, патріотичною налаштованістю, активною культурно-освітньою роботою⁶². Сприяючи емігрантам у реєстрації, уповноважений Євген Білецький зумів допомогти 100 старшинам отримати карти азилю, 12 дозволів на проживання на “кресах”⁶³. В еміграційній колонії в Бабині було утворено хор, який з часом поділився на світський і церковний – перший співав у Бабині і навколишніх селах, другий – у церкві села, а також театральний гурток і струнний оркестр (мандоліністів і гітаристів). Вистави і концерти не лише забавляли населення, а й отримували дохід, який йшов на життєві потреби колонії чи до каси допомоги⁶⁴. Крім Бабина, подібні трудові осередки емігрантів сформувалися у Шпанові, Оржеві та Цумані⁶⁵. Силами аматорської групи емігрантів цукроварні Шпанова був проведений вечір у присутності близько 400 осіб, переважно українців, дохід від якого пішов на потреби емігрантів⁶⁶.

Велич духу і мужність колишніх інтернованих визнавали навіть опоненти УЦК і Є. Білецького, зокрема дописувач “Дзвону” зазначав: “Не дивлячись на три роки таборового животіння, так би мовити догорання, у цих виснажених постатях ще затримався дух бадьорості, впертості, завзяття. Не хникають, не нарікають, а терплять, зціпивши зуби, або у хвилі підйому виливають свій настрій нашою чарівною, єдиною у світі, безсмертною піснею”⁶⁷.

Поступово почали утворюватися відділи УЦК, призначалися спеціальні уповноважені комітетом особи⁶⁸. Головним уповноваженим УЦК з реєстрації українських емігрантів у Волинському воєводстві призначено Данила Ковпаненка, його заступником – Олександра Ковалевського, який осів у Луцьку⁶⁹. Перший відділ УЦК на Волині виник у жовтні 1923 р. в Острозі⁷⁰ на чолі з Костянтином

⁶¹ *Бабинський*. Інтерновані вояки армії У.Н.Р. в Бабинській цукровні / Бабинський // Дзвін. – 1923. – 1 грудня.

⁶² Організаційні здобутки української еміграції в Польщі (серпень 1923 р. – червень 1925 р.) // Вісті Українського Центрального Комітету в Польщі. – 1925. – Серпень. – Ч. 4. – С. 40.

⁶³ Вісті Українського Центрального Комітету в Польщі. – 1924. – Листопад. – Ч. 3. – С. 6; *Wiszka E.* Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939... – S. 593.

⁶⁴ *Ididem.* – S. 594.

⁶⁵ ДАРО. – Ф. 33. – Оп. 4. – Спр. 3. – Арк. 69.

⁶⁶ Там само. – Арк. 20.

⁶⁷ *Бабинський*. Інтерновані вояки армії У.Н.Р. в Бабинській цукровні / Бабинський // Дзвін. – 1923. – 1 грудня.

⁶⁸ Організаційні здобутки української еміграції в Польщі (серпень 1923 р. – червень 1925 р.) // Вісті Українського Центрального Комітету в Польщі. – 1925. – Серпень. – Ч. 4. – С. 33.

⁶⁹ Вісті Українського Центрального Комітету в Польщі. – 1924. – Листопад. – Ч. 3. – С. 4.

⁷⁰ Там само. – 1925. – Серпень. – Ч. 4. – С. 33.

Смовським⁷¹. Однак невдовзі його заборонив волинський воєвода, а К. Смовський потрапив під слідство через справу, пов'язану з поширенням відозв Ю. Тютюнника⁷². УЦК клопотався перед Міністерством внутрішніх справ про повторний дозвіл на функціонування цього відділу⁷³. У Здолбунові працівника книгарні “Відбудова” Лотоцького призначили уповноваженим УЦК, але відділ утворити не вдалося⁷⁴. Вже 10 листопада 1924 р. Лотоцький разом Михайлом Калюжним, Василем Чуднівським виїхали до Радянської України⁷⁵. У січні 1924 р. під керівництвом Данила Ковпаненка з'явилася філія УЦК у м. Ковелі⁷⁶. Перші відділи УЦК на Волині не змогли належно розгорнути роботу. Основну причину цього чітко сформулював емігрант Антон Стрижевський: “Діяльність УЦК не була поширена на Волинь, бо до цього не допускали ендеки”⁷⁷. При цьому він працював на Волині з 1923 р., наголошував на організаційних проблемах відділів УЦК: “Польська влада і УЦК намагалися організувати облік емігрантів УНР, однак він проводився лише через філії УЦК, а вони реєстрували не всіх. Я, як багато інших, ухилялися від цього, тим більше, що закону про таку реєстрацію не було”⁷⁸.

Роботі відділів УЦК, зокрема уповноваженого генерала Є. Білецького, усіляко перешкоджав голова УНП (с-с) Володимир Оскілко⁷⁹. Контрольований ним часопис “Дзвін” писав: “Варто було б українському громадянству трохи уважніше поставитися до блудних «лицарів», нагодувати, обмити, пригріти їх... Та й урядовим чиновникам варто було б звернути увагу на їх становище, бо як видно пан генерал Білецький не дуже то турбується своїми підлеглими”⁸⁰.

Окрім ідеологічного протистояння з петлюрівським табором, причиною поведінки колишнього отамана могло бути суперництво і боротьба за вплив на еміграцію. Оскілко опікувався окремими переселенцями. Так, за його сприяння 30 травня 1924 р. отримав карту азилу Ананій Волинець⁸¹, поселився у Рівному колишній полковник української армії, уродженець Житомира Йосип Біденко⁸². У 1923 р. Володимир Оскілко допоміг влаштуватися на роботу фельдшером у с. Оржів Рівненського повіту Миколі Новицькому, уродженцю Полтавщини, який з 1920 по 1923 рр. перебував у таборі інтернованих м. Каліш. Пізніше М. Новицький працював фельдшером на Здолбунівському цементному заводі. За дорученням Оскілкі з 1924 р. квартира Новицького була прихистком для українських емігрантів, тут постійно проживало кілька людей, окремі з них жили по 2–3 місяці. Після смерті Оскілкі у 1926 р. цей зв'язок з емігрантами припинився⁸³.

⁷¹ Вісті Українського Центрального Комітету в Польщі. – 1923. – Листопад. – Ч. 2. – С. 10.

⁷² ДАРО. – Ф. 33. – Оп. 4. – Спр. 5. – Арк. 128.

⁷³ Вісті Українського Центрального Комітету в Польщі. – 1924. – Листопад. – Ч. 3. – С. 4–5.

⁷⁴ Там само. – С. 5–6.

⁷⁵ Дзвін. – 1924. – 15 листопада.

⁷⁶ Організаційні здобутки української еміграції в Польщі (серпень 1923 р. – червень 1925 р.) // Вісті Українського Центрального Комітету в Польщі. – 1925. – Серпень. – Ч. 4. – С. 33.

⁷⁷ ДАРО. – Ф. 2771. – Оп. 2. – Спр. 1101. – Арк. 56.

⁷⁸ Там само. – Арк. 56–57.

⁷⁹ Wiszka E. Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939... – S. 593.

⁸⁰ Бабинський. Інтерновані вояки армії УНР в Бабинській цукровні // Дзвін. – 1923. – 1 грудня.

⁸¹ ДАРО. – Ф. 30. – Оп. 18. – Спр. 550. – Арк. 103 зв.

⁸² Там само. – Арк. 128.

⁸³ ДАРО. – Ф. 2771. – Оп. 2. – Спр. 4361. – Арк. 4–4 зв, 26–27.

Володимир Оскілко очолив утворений 16 березня 1924 р. Український громадянський комітет допомоги емігрантам у Рівному. На установчому зібранні було присутньо 60 осіб з міста і повіту, серед яких представники колишніх інтернованих українців, що працювали на цукроварнях Бабина і Шпанова⁸⁴. До складу комітету увійшли: Лаврентій Серветник, Євгенія Глінська, Яків Бичківський, Йосип Мацюк, Федір Пекарський⁸⁵. На його утворення дала дозвіл польська влада, але поліція наглядала за діями В. Оскілکا, вважаючи його не зовсім лояльною людиною⁸⁶, за новоутвореним комітетом був встановлений постійний нагляд⁸⁷. Розпочалося поліційне слідство проти члена комітету, емігранта А. Волинця з приводу виданої ним у жовтні 1924 р. відозви “Громадяни”⁸⁸. Хоча, як повідомлялося у звіті про робітничий та суспільно-політичний рух на території Рівненського повіту за листопад 1924 р., “Володимир Оскілко оточений колишніми офіцерами української армії... відомий своїми авантюристичними діями, отримує підтримку в українських народних масах, але є менш безпечним від інших політичних угруповань”⁸⁹.

Члени комітету оголосили двотижневий збір у Великодні дні квітня 1924 р., закликаючи жителів “складати офіри в натурі: мука, крупа, хліб, масло, сало, яйця, одежа, білизна, полотно, рівно ж гроші і направляти їх по адресі: м. Рівне. вул. Колійова 14, редакція «Дзвону» з припискою: інтернованим. У кожен гміну повіту для допомоги місцевим силам буде надісланий особливий уповноважений комітету”⁹⁰. Стараннями комітету 21 вересня 1924 р. у місті була проведена вулична акція під гаслом “Волинь – емігранту”, а з 21 по 27 вересня подібні акції проведено на території всього повіту. Тоді ж поширювали відозви до українського населення із закликом допомоги емігрантам, надруковані у редакції газети “Дзвін”⁹¹. Однак розклеєні відозви були зірвані і подальше їх поширення заборонено з поясненням, що влада “надала дозвіл лише на проведення збірки, а не на поширення відозв”⁹².

Володимир Оскілко вважав, що основою допомоги українським емігрантам є закладання кооперативів і торгівельних спілок, тому його зусиллями було утворено Волинський селянський банк⁹³. Правління комітету у Рівному взяло в оренду на 10 років півморгу церковної землі у Дубровиці Сарненського повіту для побудови фабрики фаянсового посуду і дренажних труб⁹⁴, також було наголошено на необхідності будівництва цегельні⁹⁵. Однак ці ідеї не були реалізовані. Проблеми емігрантів добре розумів член комітету А. Волинець, актуалізуючи їх на сторінках рівненського “Дзвону”: “Як перебиваються наші люди в Польщі? Тяжко про це говорити! Сум огортає душу, коли подумати, що маса тут розкиданих живуть, так би мовити, в одиночку, з дня на день, відірваних від своїх

⁸⁴ ДАРО. – Ф. 33. – Оп. 4. – Спр. 6. – Арк. 6.

⁸⁵ Там само. – Спр. 3. – Арк. 22.

⁸⁶ Там само. – Арк. 25.

⁸⁷ Там само. – Арк. 69.

⁸⁸ Там само. – Ф. 30. – Оп. 18. – Спр. 550. – Арк. 102.

⁸⁹ Там само. – Ф. 33. – Оп. 4. – Спр. 3. – Арк. 124.

⁹⁰ Громадяне! // Дзвін. – 1924. – 19 квітня.

⁹¹ ДАРО. – Ф. 33. – Оп. 4. – Спр. 7. – Арк. 279.

⁹² Там само. – Ф. 33. – Оп. 4. – Спр. 6. – Арк. 116.

⁹³ Там само. – Арк. 1.

⁹⁴ Там само. – Ф. 33. – Оп. 4. – Спр. 8. – Арк. 204.

⁹⁵ Там само. – Спр. 15. – Арк. 42.

організаційних осередків. Живуть в проголодь, бо яку небудь, саму невибагливу працю досить трудно знайти. Здається, ніде наші люди не бідують так, як тут”⁹⁶.

Намагаючись допомогти своїм співвітчизникам, члени правління комітету засновували бібліотеки⁹⁷, організовували аматорські вистави, розважальні вечори⁹⁸. 8 лютого 1925 р. управа комітету разом з місцевими українцями провела у Здолбуніві концерт, дохід від якого перевели на потреби емігрантів⁹⁹. Незважаючи на подібні заходи, В. Оскілко у січні 1925 р. визнав, що зацікавленість української громади роботою комітету погана, і наголосив, що без матеріальної допомоги держави комітет далі існувати не зможе¹⁰⁰.

Отже, складна економічна ситуація в краї, бідність і безземелля основної частини місцевого українського населення, суперечки всередині еміграції не давали можливості розгорнути належну роботу і надати необхідну допомогу нужденним. Проте, незважаючи на моральні, економічні, психологічні труднощі, емігранти змогли самоорганізовуватися. У першій половині 20-х років на Волині створено перші відділи УЦК, але функціонувати вони змогли після травневого перевороту 1926 р. Цьому сприяла політика воєводи Генрика Юзевського, який для налагодження польсько-українських взаємин шукав порозуміння та підтримку в середовищі української політичної еміграції.

Руслана Давидюк. Самоорганизация украинской политической эмиграции в Волынском воеводстве в первой половине 20-х годов XX века

На основе критического анализа архивных материалов, межвоенной прессы, современной историографии исследуется начало самоорганизации украинской политической эмиграции в Волынском воеводстве. Прослежено взаимоотношения эмигрантов с местным населением, их участие в парламентских выборах 1922 г., влияние Украинского центрального комитета и процесс образования его филиалов. Проанализирована работа Украинского гражданского комитета помощи эмигрантам в Ровно. Автор приходит к выводу, что несмотря на внутренние противоречия, психологические, моральные, экономические трудности, неопределенный юридический статус, эмигранты смогли самоорганизоваться в новых условиях.

Ключевые слова: украинская политическая эмиграция, Украинский центральный комитет, Украинский гражданский комитет помощи эмигрантам в Ровно, Волынское воеводство.

Ruslana Davydyuk. Self-organisation of Ukrainian political emigration in Volhynia in the early 20th century

Based on a critical analysis of archival materials, interwar periodicals, and recent research the article examines the beginnings of Ukrainian political emigration in Volhynia. It follows emigrants' relationship with the local population, their participation in the 1922 Parliamentary elections, influence of the Ukrainian Central Committee and establishment of its branches, activities of the Ukrainian Civic Committee for Assisting Emigrants in Rivne.

⁹⁶ Дзвін. – 1925. – 14 липня.

⁹⁷ ДАРО. – Ф. 33. – Оп. 4. – Спр. 18. – Арк. 87.

⁹⁸ Там само. – Арк. 255; Ф. 33. – Оп. 4. – Спр. 19. – Арк. 97; Ф. 33. – Оп. 4. – Спр. 20. – Арк. 5.

⁹⁹ Там само. – Спр. 15. – Арк. 63.

¹⁰⁰ Там само. – Арк. 42.

The conclusion is offered that despite internal conflicts, uncertain legal status, psychological, moral, and economic difficulties immigrants were able to organise themselves in a new environment.

Key words: Ukrainian political emigration, the Ukrainian Central Committee, the Ukrainian Civic Committee for Assisting Emigrants in Rivne, Volhynia.